

บทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียน
อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี

The Role of Missionary Monks in the Propagation of Buddhism in School at
Wihandaeng District, Saraburi Province

พระพุฒิพันธ์ จันทวิโส (จุลคณานุกิจ)¹

Phra Bhuttipan Candavamsa (Julkananukit)

บทคัดย่อ (Abstract)

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาระดับความคิดเห็นของนักเรียนที่ 2. เปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียน โดยจำแนกปัจจัยส่วนบุคคล 3. ศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะต่อบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ระเบียบวิธีวิจัยเป็นแบบผสมวิธี ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นการสำรวจด้วยแบบสอบถามซึ่งมีความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ 0.885 กับกลุ่มตัวอย่าง คือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนประเทียวิทยาทาน จำนวน 255 คน และการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 8 รูปหรือคน ผลการวิจัยพบว่า 1. นักเรียนมีความคิดเห็น โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก (\bar{X} = 3.77, S.D. = 0.595) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน 2. ผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่า นักเรียนที่มีเพศ อายุ และระดับการศึกษาต่างกัน มีความคิดเห็น โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย 3. ปัญหา อุปสรรคที่มี พบว่า 1) เนื้อหาในการเผยแผ่ไม่เหมาะสมกับนักเรียนเท่าที่ควร ต่างคนต่างสอน จึงไม่เป็นเอกภาพ 2) พระธรรมทูตมีเวลาในการพบปะนักเรียนน้อย 3) ใช้เทคนิคการสอนแบบเดิมๆ ทำให้เด็กนักเรียน เกิดความเบื่อหน่าย 4) การเผยแผ่ไม่ต่อเนื่อง และขาดการติดตามประเมินผล ข้อเสนอแนะ คือ 1) ควรมีการพัฒนาเนื้อหาที่เหมาะสมกับนักเรียน และเป็นแบบมาตรฐานเดียวกัน 2) ควรเพิ่มชั่วโมงในการสอน 3) ควรพัฒนาเทคนิคการสอนใหม่ๆ 4) ควรมีหน่วยงานเข้าไปกำกับติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของพระธรรมทูตอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ (Keywords): บทบาท; พระธรรมทูต; การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

Received: 2021-06-08 Revised: 2021-10-03 Accepted: 2022-03-20

¹ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการเชิงพุทธ ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Buddhist Management Department of Political Science Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University. Corresponding Author e-mail: kemodji@gmail.com

Abstract

The objectives of this research were: 1. to study the level of students' opinions 2. to compare students' opinions. Classification of personal factors. 3. To study the problems, obstacles and recommendations on The Role of Missionary Monks in the Propagation of Buddhism in School at Wihandaeng District, Saraburi Province. Research methodology is a combination of methods. during quantitative research It was a survey with a questionnaire with a confidence value of 0.885 in the sample group, namely high school students. and qualitative research by in-depth interviews with 8 key informants or persons. The results showed that 1. Students have opinions. Overall, it was at a high level (\bar{X} =3.77, S.D.=0.595). at a high level in all aspects 2. The results of the research hypothesis test found that students with different sexes, ages and educational levels have an opinion The overall picture is no different. therefore reject the research hypothesis 3. Problems and obstacles found that 1) the content of the dissemination is not suitable for the students as they should. different people teach 2) The Dhammaduta had less time to meet the students. 3) Use the same teaching techniques. make children Boredom 4) Intermittent propagation and lack of follow-up and evaluation. Suggestions are: 1) There should be content development that is suitable for students. and the same standard 2) should increase teaching hours 3) should develop new teaching techniques 4) should have an agency to monitor, monitor and evaluate the performance of the Dhammaduta continually.

Keywords: Role; Dhammaduta; Propagation of Buddhism

บทนำ (Introduction)

ประเทศไทยนั้นได้มีการจัดตั้งโครงการพระธรรมทูตขึ้นมา เพื่อดำเนินการรับสนองงานคณะสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2545) ในเชิงรุกให้เป็นรูปธรรมชัดเจน โดยกรมการศาสนาได้ริเริ่มโครงการครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2542 เป็นต้นมา (สุมน อมรวิวัฒน์, 2530) มีการถ่ายทอดความรู้พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน และการปรับปรุงหลักสูตรเพื่อศักยภาพในการทำหน้าที่ของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนทั่วประเทศให้มีประสิทธิภาพเป็นที่ยอมรับและเชื่อถือของสถานศึกษา นอกจากนี้ยังมีนโยบายที่จะขยายพระสอนศีลธรรมให้ครบทุกตำบลทั่วประเทศ (ปรีชา กันธิยะ, 2552) ซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่โดยตรงของพระธรรมทูต ไม่เพียงมุ่งหวังลาภสักการะใดๆ กล่าวคือ ให้พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันบรรลอรธรรม นำปฏิบัติ ช่วยพัฒนา มีส่วนช่วยสังคมในด้านต่างๆ (คุณ โทจันทร์, 2545)

หากสังเกตการทำงานของพระธรรมทูต จะพบว่า ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญได้แก่ พระธรรมทูตขาดการประสานงานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง การปฏิบัติงานมีเวลาจำกัด ช่วงเวลาออกปฏิบัติงานตรงกับฤดูกาลเกษตรกรรมและนักเรียนอยู่ในช่วงของการจัดกิจกรรมของโรงเรียน ขาดสื่อ และอุปกรณ์ประกอบการบรรยายที่จะทำให้กลุ่มเป้าหมายเกิดความเข้าใจ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้รูปแบบการ

บรรยายปากเปล่า กลุ่มเป้าหมายยังเห็นคุณประโยชน์ของหลักสูตรคำสอนน้อย และมองเห็นเป็นเรื่องน่าเบื่อ ไม่มีประโยชน์ เสียเวลาในการทำงานในส่วนอื่น อีกประการหนึ่ง เพื่อเสนอกระบวนการพัฒนาการบริหารจัดการโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายที่กำหนดและประสบผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ทิพาวดี เมฆสุวรรณ, 2539)

จากการที่ผู้วิจัยเองที่มีส่วนในการทำงานเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี จึงตระหนักดีว่า การปฏิบัติงานของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง จึงมีความสนใจที่จะศึกษารูปแบบการเผยแผ่หลักสูตรคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง เพื่อที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน นำสังคมให้เกิดความสงบสุขอย่างยั่งยืนและถาวร อีกทั้งยังสามารถสร้างความเชื่อถือศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอีกด้วย ผู้วิจัยจึงมีแนวความคิดที่จะทำการศึกษาและทำการวิจัย บทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียน อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี เพื่อจะได้นำผลที่ได้มาใช้ในการพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูต ให้เกิดประสิทธิภาพและผลสัมฤทธิ์สูงมากยิ่งขึ้น และทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตในอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรีบรรลุเป้าหมายตามที่ได้ตั้งไว้ให้ได้อย่างมากที่สุด

วัตถุประสงค์การวิจัย (Research Objectives)

1. เพื่อศึกษาระดับความคิดเห็นของนักเรียน
2. เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียน โดยจำแนกปัจจัยส่วนบุคคล
3. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะที่มีต่อบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี

วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methods)

รูปแบบการวิจัย

ดำเนินการวิจัยโดยวิธีการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaires) และการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรหรือกลุ่มตัวอย่าง

นักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนในอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 255 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 8 รูปหรือคน

เครื่องมือการวิจัย

เป็นแบบสอบถาม (Questionnaire) เกี่ยวกับบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นแบบเลือกตอบ (Check List) หรือตรวจสอบรายการโดยถามเกี่ยวกับ เพศ อายุ ระดับชั้นที่กำลังศึกษา

ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี รวม 4 ด้าน ซึ่งเป็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale)

ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา รวม 4 ด้าน ซึ่งเป็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale)

ตอนที่ 4 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview Form) แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ตอนที่ 2 เป็นข้อคำถามจำนวน 5 ข้อ

การรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามไปแจก และเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตัวเองพร้อมผู้ช่วยผู้วิจัย ระหว่างวันที่ 1-6 กุมภาพันธ์ 2564 รวมใช้ระยะเวลา 1 สัปดาห์ ซึ่งจำนวนแบบสอบถามที่สามารถเก็บคืนได้ มีจำนวน 400 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100

การวิเคราะห์ข้อมูล

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ สถิติความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage : %) และพรรณนาความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่าง อธิบายระดับบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ใช้ค่าสถิติค่าเฉลี่ย (Mean : \bar{X}) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard : S.D.) และสถิติเชิงอนุมาน ทดสอบสมมุติฐานเปรียบเทียบปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย เพศ อายุ ระดับการศึกษา ใช้สถิติทดสอบค่าที (t-test) และค่าเอฟ (F-test) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ความแปรปรวนแบบทางเดียว (One Way Analysis of Variance : ANOVA) ในกรณีที่ตัวแปรที่มีสามกลุ่มขึ้นไป หากพบที่มีความแตกต่าง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 จะทำการทดสอบความแตกต่างรายคู่ (Multiple Comparison) โดยใช้วิธีการ LSD (Least Significant Different : LSD) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 8 รูป/คน และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็น แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview Form) วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท (Content Analysis Technique) ตามโครงสร้างของแบบสัมภาษณ์ประกอบการสังเกตของผู้วิจัย

ผลการวิจัย (Research Results)

1. ความคิดเห็นของนักเรียน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.77 ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.595 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากที่สุดสองด้าน คือ แนวทางการส่งเสริมบทบาทของพระธรรมทูต และ วิธีการสอนของพระธรรมทูต ตามลำดับ

บทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหาร แดง จังหวัดสระบุรี	ระดับความคิดเห็น		
	\bar{X}	S.D.	แปลผล
1. ด้านวิธีการสอนของพระธรรมทูต	3.77	0.616	มาก

2. ด้านรูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ของพระธรรมทูต อำเภอวิหารแดง จังหวัด สระบุรี	3.78	0.614	มาก
รวม	3.77	0.595	มาก

2. ผลการทดสอบสมมติฐานการวิจัย พบว่า นักเรียนที่มีเพศ อายุ และระดับการศึกษาต่างกัน มีความคิดเห็นโดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย

สมมติ ฐาน	ตัว แปร ต้น	ตัวแปรตาม	ค่า t	ค่า F	Sig.	ผลการศึกษา	
						ยอมรับ	ปฏิเสธ
1.	เพศ	รูปแบบ การเผยแพร่ พระพุทธศาสนาของ พระธรรมทูต	0.161	-	0.747	-	✓
2.	อายุ	รูปแบบ การเผยแพร่ พระพุทธศาสนาของ พระธรรมทูต	-	1.000	0.393	-	✓
3.	ระดับ การ ศึกษา	รูปแบบ การเผยแพร่ พระพุทธศาสนาของ พระธรรมทูต	-	1.101	0.334	-	✓

3. ปัญหา อุปสรรคที่มีต่อบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในโรงเรียน อำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี พบว่า 1) เนื้อหาในการเผยแพร่ไม่เหมาะสมกับนักเรียนเท่าที่ควร ต่างคนต่างสอน จึงไม่เป็นเอกภาพ 2) มีเวลาในการพบปะนักเรียนน้อย 3) ใช้เทคนิคการสอนแบบเดิมๆ ทำให้เด็กนักเรียน เกิดความเบื่อหน่าย 4) การเผยแพร่ไม่ต่อเนื่อง และขาดการติดตามประเมินผล

ข้อเสนอแนะ คือ 1) ควรมีการพัฒนาเนื้อหาที่เหมาะสมกับนักเรียน และเป็นแบบมาตรฐานเดียวกัน 2) โรงเรียนควรเพิ่มชั่วโมงในการสอนให้พระธรรมทูต 3) พระธรรมทูตควรพัฒนาเทคนิคการสอนใหม่ๆ และ 4) ควรมีหน่วยงานเข้าไปกำกับติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของพระธรรมทูตอย่างต่อเนื่อง

อภิปรายผลการวิจัย (Research Discussion)

จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจจึงนำมาอภิปรายผล โดยจำแนกตามรายด้านของการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. ผลการวิเคราะห์ เกี่ยวกับวิธีการสอนของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี

จากการวิจัยพบว่า นักเรียนในชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย มีความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาผลการวิจัยรายด้านสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

ด้านสันตสสนา การเทศน์ได้อย่างชัดเจน จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านสันตสสนา การเทศน์ได้อย่างชัดเจน โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตบรรยายธรรมแล้วเข้าใจ แสดงเหตุผลได้ชัดเจน ไม่มั่ง อธิบายคำศัพท์ทางศาสนาได้อย่างชัดเจนและเข้าใจง่าย และมีการบูรณาการหลักศีล สมาธิ ปัญญา กับการใช้ชีวิตประจำวัน สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระวุฒิกมล วุฒิกมล (2543)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “เทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต)” ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาพุทธธรรมของพระราชวรมุนีมีจุดเด่นคือ มีเนื้อเรื่องบรรยายธรรมเป็นลำดับขั้น เป็นขั้นตอน แต่ละประเด็นจะมีความรู้ใหม่ ๆ ให้ขบคิดอยู่เสมอ โดยใช้ภาษาร่วมสมัย ฟังเข้าใจง่าย อธิบายพุทธธรรมได้ลุ่มลึก ชัดเจน

สมาทปนา การเทศน์ได้ใจ จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านสมาทปนา การเทศน์ได้ใจ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตสอนให้นักเรียนเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทำให้นักเรียนเกิดความยึดมั่นในหลักศีลธรรมและค่านิยมที่ดีงาม และเกิดความเชื่อมั่นในหลักธรรมที่ประกอบด้วยเหตุและผล สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระกิตติศักดิ์ ยโสโร (2549)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พุทธธรรม” ผลการวิจัยพบว่า ในด้านการเผยแผ่พุทธธรรม ท่านมีวิธีเผยแผ่ในลักษณะให้คำแนะนำ ปรีกษาสนทนาตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรม เมื่อได้ฟังจากพระบรมศาสดาแล้วนำไปถ่ายทอดแก่ภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกาและบุคคลทั่วไปให้เข้าใจหลักธรรม อันลึกซึ้งด้วยวิธีการบรรยายอธิบายขยายความ เปรียบเทียบ และตอบปัญหาธรรม เป็นต้น จนเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระพุทธเจ้าทำให้บุคคลทั่วไปศรัทธาเลื่อมใสแล้วหันมานับถือพุทธธรรม

สมุตเตชนา การเทศน์ปลุกให้กล้า จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านสมุตเตชนา การเทศน์ปลุกให้กล้า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตสอนให้นักเรียนเกิดความพยายามในการปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนพิธี ทั้งชักจูงให้นักเรียนกล้าปรับปรุงตนเอง ในเรื่องพฤติกรรม เช่น เลิกยาเสพติด บุหรี่ สุรา รวมทั้งชักจูงให้นักเรียนเห็นประโยชน์จากการละเว้นอบายมุข ต่าง ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระมหาบุญมี วรณวิเศษ (2544)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณี พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน)” ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมวิสุทธิมงคล เป็นพระสงฆ์ที่เกิดในครอบครัวเกษตรกรรม แต่ฐานะการเงินของ

สกุลท่านอยู่ในสภาพค่อนข้างดี ขณะเข้าสู่ความเป็นสมณเพศ สังกัดคณะสงฆ์ ฝ่ายธรรมยุติ ยึดถืออุดมคติวัตร เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจ เป็นพระสงฆ์นักปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน จากผลวิจัยสรุปได้ว่า การพัฒนาของท่านมี 2 ด้าน คือ ด้านจิตใจ ได้แก่ การอบรมสั่งสอนให้ประชาชนมีศีลธรรม คุณธรรม ความดีงาม ตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเน้นการปฏิบัติตามมากกว่าสอนให้ความรู้เท่านั้น

สัมปหังสนา การเทศน์ให้รำลึก จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านสัมปหังสนา การเทศน์ให้รำลึก โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตสอนสนุก มีลีลา มีอารมณ์ขัน สอดแทรกธรรมะ ฟังแล้วมีความรู้สึกเพลิดเพลินมีอารมณ์ร่วม อยากที่จะเรียนรู้ในเรื่องของพระพุทธศาสนา ต่อไป สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระกิตติศักดิ์ ยโสโร (2549) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่พุทธธรรม” ผลการวิจัยพบว่า ในด้านการเผยแผ่พุทธธรรม ท่านมีวิธีเผยแผ่ในลักษณะให้คำแนะนำ ปรีกษาสนทนาตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรม อันลึกซึ้ง ด้วยวิธีการบรรยายอธิบายขยายความ เปรียบเทียบ และตอบปัญหาธรรม จนเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระพุทเจ้าทำให้บุคคลทั่วไปศรัทธาเลื่อมใสแล้วหันมานับถือพุทธธรรมกันอย่างแพร่หลาย

2. ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี

จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาผลการวิจัยรายด้านสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังนี้

ด้านเนื้อหาการเผยแผ่ จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านเนื้อหาการเผยแผ่ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตเลือกเรื่อง เนื้อหา เข้าใจง่าย เหมาะกับผู้ฟัง ให้แง่คิด และหลักธรรม สำหรับดำรงชีวิต สร้างจิตสำนึกให้เป็นคนดี กระตุ้นให้เห็นคุณค่าในการทำมาตุ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระวุฒิกมล วุฒิกมล (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “เทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของ พระราชวรมุนี” ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาพุทธธรรม ของพระราชวรมุนีมีจุดเด่นคือ มีเนื้อเรื่องบรรยายธรรมเป็นลำดับขั้น เป็นขั้นตอน แต่ละประเด็นจะมีความรู้ใหม่ ๆ ให้ขบคิด อยู่เสมอ โดยใช้ภาษารวมสมัย ฟังเข้าใจง่าย อธิบายพุทธธรรมได้ลุ่มลึก ชัดเจน 6 วิธี คือ 1) การนำเสนอโดยการยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ 2) นำเสนอโดยวิธีการยกอุปมาเปรียบเทียบ 3) นำเสนอโดยวิธีการยกพุทธศาสนสุภาษิต สุภาษิตปรีชญา คำคม โคลง บทประพันธ์และบทกลอน เป็นต้น 4) นำเสนอโดยวิธีการพูดเชื่อมโยงเรื่องราวหรือเหตุการณ์สถานการณ์ต่าง ๆ 5) นำเสนอโดยวิธีการยกบุคคลตัวอย่างประกอบการบรรยาย 6) นำเสนอโดยวิธีการแทรกด้วยเรื่องที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน

ด้านรูปแบบการเผยแผ่ จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านรูปแบบการเผยแผ่ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตมีการใช้เทคนิคและวิธีการสอนหลายๆ แบบ มีการใช้อุปกรณ์การสอนและสื่อการสอน เช่น สไลด์ วีดีโอ เพื่อดึงดูดความสนใจ

ผู้ฟัง ทั้งยังมีการจัดทำสื่อธรรม เช่นหนังสือ แผ่นพับ แจก สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระครูขันติธรรมธา**
รี (วิเชียร วงษ์ยาแดง) (2553) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทและ วิธีการทำงานของพระราชาชนนายนก
(สำรวม ปิยธมโม) ในฐานะเป็นพระธรรมทูตประจำจังหวัด นครนายก” ผลการวิจัยพบว่า พระราชาชน
นายนก (สำรวม ปิยธมโม) กล่าวถึงคุณสมบัติของพระธรรมทูตสมัย ปัจจุบัน คือ 1) มีความมุ่งมั่นในคุณค่า
ของความดีงาม 2) ต้องเข้าใจปัญหาและความต้องการ ของท้องถิ่น 3) มีเทคนิคและวิธีการสื่อสารเพื่อ
เข้าถึงปัญหาและความต้องการของบุคคล 4) มีความมุ่งมั่นต่ออุดมการณ์พระพุทธศาสนา

ด้านวิธีการเผยแผ่ จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระ
ธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านวิธีการเผยแผ่ โดย
ภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตมีทักษะในการพูดโน้มน้าวและชักจูงให้นักเรียน
สนใจ และสร้างบรรยากาศในการบรรยายเหมาะสมกับเนื้อหา จูงใจผู้ฟัง และมีการให้รางวัล เช่น มอบ
ทุนการศึกษาแก่ผู้สนใจเรียนธรรมะ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระมหาภุชญา กิตติโสภโณ (แห่หลี่)**
(2558) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษาของพระธรรมวิทยากร”
ผลการวิจัยพบว่าพระธรรมวิทยากรมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษา โดยมี
บทบาทสำคัญ 9 ด้าน คือ 1. ด้านการให้คำปรึกษา 2. ด้านการสนทนาธรรม 3. ด้านการอบรมเยาวชน 4.
ด้านการจัดกิจกรรมทาง 5. ด้านการร่วมกับสถานศึกษาจัดทำแผนปฏิบัติการ 6. ด้านการจัดทำทะเบียน
ผู้เข้าร่วมกิจกรรม 7. ด้านการพัฒนาเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียน 8. ด้านการจัดค่าย
คุณธรรม 9. ด้านการประเมินผลกลุ่มเป้าหมายร่วมกับสถานศึกษา และมีการนำเอาหลักธรรมในทาง
พระพุทธศาสนา คือ หลักไตรสิกขา หลักอริยสัจ 4 หลักอิทธิบาท 4 และหลักภavana 4 มาใช้ในการ
ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมด้วย

ด้านขั้นตอนการเผยแผ่ จากการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของ
พระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี ด้านขั้นตอนการ
เผยแผ่ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่า พระธรรมทูตมีการนัดหมายวันที่มาบรรยาย มีการ
จัดเตรียมสถานที่ หรือประสานงานเพื่อจัดหาวัสดุอุปกรณ์ อย่างครบถ้วน มีการติดตามประเมินผล หลัง
การบรรยาย เพื่อนำผลการประเมินไปใช้ในการพัฒนาการบรรยายครั้งต่อไป สอดคล้องกับงานวิจัยของ
วราภรณ์ ผ่องสุวรรณ (2553) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาแบบการสร้างความรู้ร่วมกันด้วย
กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยใช้คอมพิวเตอร์สนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อเสริมสร้างทักษะการ
เรียนรู้เป็นทีม ของบุคลากรสายสนับสนุนวิชาการสถาบันอุดมศึกษา” ผลการวิจัยพบว่า 1. รูปแบบการ
สร้างความรู้ร่วมกันที่พัฒนาขึ้น ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ คือ 1) ทีม 2) กระบวนการวิจัย 3)
คอมพิวเตอร์สนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน 4) การแบ่งปันความรู้ และ 5) การประเมินผล ขั้นตอนการสร้าง
ความรู้ร่วมกัน 9 ขั้นตอน คือ 1) เตรียมความพร้อม 2) ตั้งทีมวิจัย 3) กำหนดประเด็นปัญหาวิจัยและ
แบ่งปันประสบการณ์ 4) วางแผนการวิจัย อภิปรายร่วมกัน 5) เก็บรวบรวมข้อมูล 6) วิเคราะห์ข้อมูล 7)
สะท้อนผลการปฏิบัติงาน 8) ผสานความรู้เพื่อสร้างความรู้ใหม่ และ 9) นำเสนอรายงานวิจัยและ
ประเมินผล

องค์ความรู้จากการวิจัย (Research Knowledge)

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี” ทำให้ผู้วิจัยค้นพบองค์ความรู้จากการวิจัย ดังภาพที่ 1 ดังนี้

จากภาพที่ 1 แสดงให้เห็นบทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี มีดังนี้

ด้านสันถัสสนา การเทศน์ได้อย่างชัดเจน มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูตบรรยายธรรมแล้วเข้าใจ แสดงเหตุผลได้ชัดเจน ไม่มั่ง อธิบายคำศัพท์ทางศาสนาได้อย่างชัดเจนและเข้าใจง่าย และพระธรรมทูตบูรณาการหลักศีล สมาธิ ปัญญา กับการใช้ในชีวิตประจำวัน

ด้านสมาทพนา การเทศน์ได้ใจ มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูตสอนให้นักเรียนเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทำให้นักเรียนเกิดความยึดมั่นในหลักศีลธรรมและค่านิยมที่ดีงาม และพระธรรมทูตสอนให้นักเรียนเกิดความเชื่อมั่นในหลักธรรมที่ประกอบด้วยเหตุและผล

ด้านสมมุติเตชณา การเทศน์ปลุกให้กล้า มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูตสอนให้นักเรียนเกิดความพยายามในการปฏิบัติตามหลักธรรมและศาสนพิธี ชักจูงให้นักเรียนกล้าปรับปรุงตนเอง ในเรื่องพฤติกรรม เช่น เลิกยาเสพติด บุหรี่ สุรา และพระธรรมทูตชักจูงให้นักเรียนเห็นประโยชน์จากการละเว้น อบายมุข ต่าง ๆ

ด้านสัมปหังสนา การเทศน์ให้สำเร็จ มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูตสอนสนุก มีลีลา มีอารมณ์ขัน สอดแทรกธรรมะ ฟังพระธรรมทูตสอนแล้วมีความรู้สึกเพลิดเพลินมีอารมณ์ร่วม แล้วอยากที่จะเรียนรู้ในเรื่องของพระพุทธศาสนา ต่อไป

ด้านเนื้อหาการเผยแผ่ มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูตเลือกเรื่อง เนื้อหา เข้าใจง่าย เหมาะกับผู้ฟัง เนื้อหาให้แง่คิด และหลักธรรม สำหรับดำรงชีวิต และเนื้อหาสามารถสร้างจิตสำนึกให้เป็นคนดี กระตุ้นให้เห็นคุณค่าในการทำมาหากิน

ด้านรูปแบบการเผยแผ่ มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูต มีการใช้เทคนิคและวิธีการสอนหลายๆ แบบ มีอุปกรณ์การสอนและสื่อการสอน เช่น สไลด์ วีดีโอ เพื่อดึงดูดความสนใจผู้ฟัง และมีการจัดทำสื่อธรรมชนิดอื่นๆ เช่น หนังสือ แผ่นพับ แจก

ด้านวิธีการเผยแผ่ มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูตมีทักษะในการพูดโน้มน้าวและชักจูงให้นักเรียนอยู่ในอาการสงบ มีการสร้างบรรยากาศในการบรรยายเหมาะสมกับเนื้อหา จูงใจผู้ฟัง มีการให้รางวัล เช่น มอบทุนการศึกษาแก่ผู้ที่สนใจเรียนธรรมะ

ด้านขั้นตอนการเผยแผ่ มีความโดดเด่น โดยนักเรียนในการทำวิจัยให้ความสำคัญมาก คือ พระธรรมทูตมีการนัดหมายวันที่มาบรรยาย มีการจัดเตรียมสถานที่ หรือประสานงานเพื่อจัดหาวัสดุ อุปกรณ์ อย่างครบถ้วน มีการติดตาม การประเมินผล หลังการบรรยาย เพื่อนำผลการประเมินไปใช้ในการพัฒนาการบรรยายครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะ (Research Suggestion)

ผลการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโรงเรียนอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี” ผู้วิจัยขอเสนอประเด็นที่ควรกำหนดเป็นนโยบายเพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้นำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดเป็นรูปธรรม ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. โครงการพระธรรมทูตในโรงเรียน ต้องมีหลักสูตรที่ชัดเจนและเหมาะสมกับยุคสมัย พร้อมทั้งการจัดอบรมให้แก่พระธรรมทูตก่อนจะออกปฏิบัติงานในแต่ละปีการศึกษา เพื่อให้การปฏิบัติการสอนในโรงเรียนนั้นเป็นเอกภาพและไปในแนวทางเดียวกัน

2. โครงการพระธรรมทูตในโรงเรียน ต้องให้การนิเทศติดตาม ประสานงาน และคอยช่วยเหลือสนับสนุนพระธรรมทูต โดยเฉพาะการจัดผู้ดูแลรับผิดชอบในแต่ละส่วนที่ใกล้ชิดมากที่สุด เพื่อให้พระธรรมทูตสามารถปรึกษาหารือได้ในเวลาที่มีปัญหาในการปฏิบัติงาน

3. โครงการพระธรรมทูตในโรงเรียน ต้องมีการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับพระธรรมทูตในโรงเรียนและสถานศึกษาที่พระธรรมทูตเข้าไปปฏิบัติงานในเรื่องของการวัดผลประเมินผลเป็นต้น เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างเป็นระบบและให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. ต้องมีหลักสูตรที่ชัดเจนและประเมินผลการสอนของพระธรรมทูตที่เข้าไปทำหน้าที่ในการสอนในโรงเรียน

2. กองงานพระธรรมทูตต้องให้ความสำคัญกับการจัดบุคลากรเพื่อดำเนินการเผยแผ่ โดยภิกษุผู้ถูกคัดเลือกมาเป็นพระธรรมทูต จะต้องเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ต้องมีความรู้อย่างแท้จริง และสามารถถ่ายทอดความรู้ของตนให้กับผู้อื่นรู้แจ้งเห็นจริงตามด้วย

3. ควรปรับเปลี่ยนวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตในโรงเรียน ให้มียุทธศาสตร์ทั้งเชิงรับและเชิงรุก การเผยแผ่เชิงรับ เป็นการเผยแผ่ด้วยการเทศน์การสอนธรรมเป็นหลัก ส่วนการเผยแผ่เชิงรุก เป็นการใช้การส่งเคราะห์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่นการแจกทุนการศึกษาสำหรับนักเรียนที่สนใจเรียนธรรมะ ซึ่งจะเป็นตัวนำให้เด็กนักเรียนสนใจเข้าหาธรรมะ และจะทำให้สามารถทำการเผยแผ่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. ควรเพิ่มการใช้สื่อสมัยใหม่ ในการเผยแผ่ให้หลากหลายมากขึ้น เช่น การอภิปราย, การแสดงละคร, การโต้วาทีเชิงพุทธ, อินเทอร์เน็ต เป็นต้น เพื่อให้สามารถเผยแผ่ธรรมะเข้าถึงนักเรียนได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการวิจัยครั้งต่อไปควรเปลี่ยนจากบทบาทการเผยแผ่ของพระธรรมทูต ไปเป็นบทบาทของคณะสงฆ์ในด้านอื่นๆ เช่น บทบาทของพระสอนศีลธรรม บทบาทของพระธรรมวิทยากร เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจระดับบทบาทของคณะสงฆ์ได้อย่างครอบคลุมในทุกๆ ด้าน เพื่อพัฒนาแนวทางการเผยแผ่ของพระสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ทำให้สามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

2. ในการวิจัยครั้งต่อไปควรเปลี่ยนจากบทบาทการเผยแผ่ของพระธรรมทูตไปเป็นประสิทธิภาพของพระธรรมทูตในด้านการเผยแผ่ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจว่าวิธีการเผยแผ่ของพระธรรมทูต ในปัจจุบันมีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด

3. ในการวิจัยครั้งต่อไปควรเปลี่ยนจากศึกษาบทบาทการเผยแผ่ของพระธรรมทูต ไปเป็นศึกษาบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูต ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย เพื่อที่จะได้ทราบว่าในแต่ละภาคของประเทศไทย พระธรรมทูตมีบทบาทในการเผยแผ่ต่างกันหรือไม่ ซึ่งจะสามารถแลกเปลี่ยนความรู้หรือวิธีการเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพมาสู่ภาคอื่น ๆ อันจะเป็นการบูรณาการความรู้ของพระธรรมทูต แต่ละภาคเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูต อย่างมั่นคงและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- คุณ โทชน์. (2545). *พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ปรีชา กันธิยะ. *การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรม*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสยาม.
- พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร. (2549). *การศึกษาบทบาทของพระสาธุบุตรเถระในการเผยแผ่พุทธธรรม*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูขันตธรรมธำรี (วิเชียร วงษ์ยาแดง). (2553). *ศึกษาบทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชวรนายก (สำรวม ปิยธมโม) ในฐานะเป็นพระธรรมทูตจังหวัดนครนายก*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาภคฤกษ์ กิตติโสภโณ (แช่หลี่). (2558). *รูปแบบการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษาของพระธรรมวิทยากร*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาบุญมี วรรณวิเศษ. (2544). *บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม ศึกษาเฉพาะกรณี : พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน)*. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวุฒิกุล วุฒิกุลโณ. (2543). *ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาภุมณี*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวุฒิกุล วุฒิกุลโณ. (2543). *ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาภุมณี*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วราภรณ์ ฝ่องสุวรรณ. (2553). *การพัฒนารูปแบบการสร้างความรู้ร่วมกับด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยใช้คอมพิวเตอร์สนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้เป็นทีมของบุคลากรสายสนับสนุนวิชาการสถาบันอุดมศึกษา*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต. พระนครศรีอยุธยา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2545). *กฎหมายเถรสมาคม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สุน อมรวินวัฒน์. (2530). *การพัฒนาการเรียนรู้อยู่ตามแนวพุทธศาสตร์ ทักษะกระบวนการเผชิญสถานการณ์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.